

О. П. Ткаченко, канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА ЯК БІБЛІЙНИЙ ГЕРМЕНЕВТ

Аналізуються особливості тлумачення біблійних текстів Григорієм Сковородою. Герменевтика Сковороди розглядається в широкому та вузькому контекстах – порівняно з засадами екзегетики, закладеними в ранньохристиянській літературі, та на тлі української біблійної герменевтики епохи Бароко. Аналізується вплив на герменевтичні погляди Сковороди тлумачів олександрійської школи – Філона, Климента та Орїгена. Біблійні екзегети олександрійської школи розробили вчення про три сенси Святого Письма, схилившись до алегоричного потрактування біблійних текстів. У цьому ж напрямку рухається думка Григорія Сковороди. Сковорода вважає буквальне розуміння Біблії не варіантом прочитання (як того вимагала канонічна екзегеза), а хибним прочитанням.

Ключові слова: Сковорода, Біблія, герменевтика, екзегеза, буквальний сенс, алегоричний сенс, канонічна інтерпретація, Бароко.

З усіх творчих іпостасей Григорія Сковороди – філософа, письменника, богослова, викладача, співака, музиканта-мульти-інструменталіста, композитора, художника, провидця тощо – саме іпостась Сковороди-герменевта є найбільш загадковою, складною для розуміння та неоднозначною в оцінці.

Григорій Сковорода вустами героя-протагоніста називав Біблію своєю "полюбовницею", з тридцяти років постійно вивчав і тлумачив її. Помітна тенденція до зростання біблійних цитат і алюзій у його творах з плином часу. Останній оригінальний прозовий твір Сковороди "Діалог. Імя ему – потоп Змін" (1791 р.) майже повністю зітканий із біблійних "лоскутьев" і нагадує центон. Справді, з часом Сковорода все більше усвідомлював себе й розкривався саме як тлумач Святого Письма. Зріла творчість Сковороди засвідчує, що він убачав у Біблії своєрідну доказову базу, промовисті й яскраві ілюстрації до своїх чільних філософських теорій – вчення про три світи та дві "натури", самопізнання, споріднену працю,

згідність з Божою волею як основою людського щастя, концепцій "потрібне неважке, важке непотрібне", "не рівна всім рівність" тощо. З іншого боку, герменевтичні засади Сковороди прямо впливали з його філософського вчення. У цьому розумінні духовна спадщина філософа є справді цілісною, як це довів ще Дмитро Чижевський. Обравши розуміння і тлумачення Біблії основною темою своїх зрілих духовних розмислів, Григорій Сковорода переходить на чисту герменевтику, переконуючи, що розкриває перед читачами істинний сенс Біблії. Екзегетика Сковороди складна, оригінальна й, як відзначив професор Л. Ушкалов, почасти незбагненна.

Засади й методи біблійної герменевтики – т. зв. "ключ розуміння", були закладені ще в текстах Нового Заповіту. Надважливими у цьому зв'язку є тлумачення Старого Заповіту Ісусом Христом і апостолом Павлом. У ранньому християнстві склалося уявлення про два основних сенси Святого Письма – буквальний і таємний. Давньоукраїнські письменники називали ці сенси, як зазначає Л. Ушкалов: "власный", "лѣтеральный", "письменный", "простый", "свѣтлый", "уразумительный", "явственный", "ясный", "litteralis" та, відповідно, "духовный", "закрытый", "игралищный", "містический", "неясный", "таинственный", "фѣгуратный", "mysticus" [Ушкалов, с. 19–20].

Серед тлумачів Біблії не було одностайної думки про пріоритетність біблійних сенсів, одні богослови заперечували таємний сенс Святого Письма, інші скептично ставилися до буквального. Особливу роль в утвердженні алегоричної методи прочитання Біблії зіграли богослови олександрійської школи, які синтезували ідеї християнства та платонізму: Філон, Климент та "великий Оріген". Ці філософи розробили концепцію потрійного прочитання Біблії. Так, Філон розрізняв три шари Писання: історію, "тіневий образ" та вищу правду [Див. Чижевський, с. 124].

Виділяючи три сенси Святого Письма, герменевти олександрійської школи схилилися до алегоричного прочитання: "Історія та література – це лише безвартісні тіні", – вважав Філон [Цит. по Чижевський, с. 124]. Видатний мислитель і екзегет

Оріген також писав про троякий спосіб прочитання Біблії. На його думку, простий віруючий задовольняється "плоттю Святого Письма", більш досконалий – "душею Святого Письма", а досконалий – "духом Святого Письма" [Ориген, с. 323]. Ориген поставив проблему "здібностей до тлумачення", а відтак вибраних читачів, "людей не зовсім тупих" [Ориген, с. 337], які за "голою буквою" можуть "відшукувати вищу істину і знаходити достойний Бога смисл" [Ориген, с. 336].

Помітно, що герменевти олександрійської школи мали певні застереження щодо повного відкидання літерального сенсу, хоча хід їхньої думки прямував саме в бік абсолютного алегоризму Святого Письма. В усякому разі кожен з олександрійської "трійці" залишав можливість (хоч якою б малою вона не була) для дослівного тлумачення. Ймовірно, це було своєрідною поступкою, викликаною бажанням уникнути критичних нападів й засудження за надмірний радикалізм алегоричної методи. Так, Ориген писав: "Але хтось може подумати, що ми говоримо про все (Святе Письмо), що жодна оповідка (Письма) не дійсна історично [...]. Аби хтось не подумав так, ми ясно повинні сказати, що в деяких оповідках ми визнаємо історичну істину" [Ориген, с. 334]. Такі заяви створюють відчуття двоїстості й різночитання в творах Оригена: з одного боку, він пише, що "по букві Письмо ніколи не відповідає істині, навіть беззмістовне й неможливе" [Ориген, с. 342], "все божественне писання має духовний сенс, але не все – тілесний, тому що в багатьох місцях неможливо знайти тілесний смисл" [Ориген, с. 347], а з іншого стверджує, що оповідок істинних в історичному сенсі навіть більше, ніж суто духовних [Ориген, с. 344].

Вразливим моментом таємного прочитання Біблії є відсутність чітких критеріїв, за якими б можна було визначити потребу саме алегоричної інтерпретації. Зрозуміло, що тут ідеться не про особливу природу образного слова чи притчі (тобто "літератури" в Святому Письмі). Такі критерії спробували визначити богослови-олександрійці. Зокрема Ориген писав про необхідність застосування алегоричного ключа в двох випадках: 1) коли буквальний смисл є неможливим, неправдивим чи нісенітним; 2) коли цей сенс "не гідний" Бога, тобто не відповідає

божественній мудрості Письма. Важливо, що обидва ці аргументи на користь біблійного алегоризму повторює Сковорода, ілюструючи свої міркування промовистими прикладами. Так, здоровий глузд підказує, вважає наш філософ, що неприродні явища та події, описані в Біблії, насправді є неможливими:

"В символичном мырѣ, он же есть біблія, гдѣ о едином богѣ слово, так водится, но сіе в нашем великом мырѣ есть небыль" (Сковорода, т. II, с. 143).

"Горорят суевѣру: "Слушай, друг! Нельзя сему статься... Противно натуре... Кроется здѣсь что-то". Но он во весь опор со желчію вопіет, что точно лѣтали Иліины кони. При Елиссеѣ плавало-де желѣзо, раздѣлялись воды, возвращался Іордан, за Іисуса Навина зацепилось сонце, за Адама зміи имѣли язык челоуѣческой... [...] Что? Развѣ нельзя, чтоб Лот был пян от нововыдавленнаго вина?.. Пускай оно у нас не хмѣльное, но от бога вся возможна..." (Сковорода, т. II, с. 8).

Або ж: "Кто? Развѣ кто угорѣл или в горячкѣ, тот скажет: "Желѣзо плавает... От бога-де вся возможна..." И кой сей род странный богословія, если в нем рѣчь о желѣзе, не о бозе?" (Сковорода, т. II, с. 9). Л. Ушкалов та О. Марченко в монографії "Нариси з філософії Григорія Сковороди" пишуть про "заперечення Сковородою онтологічного статусу численних фіксованих у Біблії чудес. На думку філософа, віра в чудеса є наслідком "плотяного" погляду на Святе Письмо" [Ушкалов, Марченко, с. 72].

Розмисли Сковороди про неістинність біблійних "чуд" дослідники пов'язували з раціоналізмом XVIII ст., вважали, що вони детерміновані науковим світоглядом тощо, однак насправді ці міркування природніше вписуються в контекст ранньохристиянського алегоричного богомислення. Думку про те, що буквально сприйняття багатьох старозаповітних оповідок межує з абсурдом, наводив ще Оріген у своїй чільній праці "Про начала": "Хто настільки дурний, щоб подумати, начебто Бог, подібно до людини-землероба, насадив рай у Едемі на сході і в ньому сотворив дерево життя, видиме й чуттєве, щоб той, хто вкушає від плоду його тілесними зубами тим самим відновлював своє життя, а той, хто куштує від плодів дерева (пізнання)

добра і зла брав участь у добрі і злі? І якщо говориться, що Бог увечері ходив у раю, Адам же сховався під деревом, то, я думаю, ніхто не сумнівається, що ця оповідь образно вказує на деякі таємниці через історію лише уявну, але не таку, що відбувалася тілесним чином. Також Каїн, що втікає від лица Божого, вочевидь, спонукає розважливих (читачів) дослідити, що таке лице Боже і що означає тікати від Нього? Але навіщо багато говорити, коли люди, не зовсім тупі, можуть зібрати безмежну кількість таких оповідок, які описані як дійсні, але не відбувалися по букві?" [Ориген, 337].

Цікаво, що Ориген знаходив приклади абсурдності "голої букви" і в Новому Заповіті, зокрема в повчаннях Христа: "Також, коли мовиться про удар в праву щоку, то видається найвищою мірою несусвітною справою, оскільки всякий, хто б'є, якщо лише він не страждає якимось природнім недоліком, б'є правою рукою в ліву щоку. Неможливо зрозуміти з Євангелія і того, яким чином праве око служить спокусі. Адже якщо ми допустимо, що хто-небудь може спокуситися через зір, то чому причину спокуси слід відносити саме до правого ока, хоча дивляться обидва ока? Справедливо вчинив би хто-небудь, якби, засуджуючи себе у спогляданні жінки з бажанням, відніс причину цього до одного лише правого ока?" [Ориген, 342]. Григорій Сковорода нібито продовжував міркування Оригена, пишучи про необачність буквального розуміння Христових повчань щодо людського тіла: "Приподнимай помалу слух твой и внушай, что то значит: "Имѣяй уши слышати..." "Аще око твое соблазняет тя". "Умретьвие уды ваша". Но можно ли выколоть око? Умретьвие уды? Можно. Тфу! Легко можно. Нѣтъ ничего легше, но тому, если кто хоть понѣскольку узнал себе. А тогда же, когда не знаеш себе, как выколеш? Как отсѣчеш? Как полѣчишь себе и исправишь? Видь не слышишь, гдѣ твои руки, ноги, очи. То, что почитаеш ногою своею, не бывала она никогда. Ты слѣп! Ты змій, ползающий черевом твоим, ядущий во всем себѣ прах и землю свою... Но можно ли земляныи уды отсѣчь? Ты ли спрашуеш мене, друг мой? Не можно, никак не можно. Для чего? А вот я тебѣ скажу, для чево. Для того, что

дурно. Как так? О бѣднѣй челѣвѣк! Коль худаго ты мнѣнія о богѣ!" (Сковорода, т. I, с. 243).

Подальший розвиток християнської герменевтики пов'язаний з утвердженням учення про чотири біблійні сенси. Зокрема, Святий Августин (IV–V ст.) виділяв містичне, алегоричне, символічне та властиве значення Святого Письма. Цей розподіл біблійних сенсів став основою екзегетичних розважань українських богословів епохи Бароко. "Чворакий" сенс убачав у Біблії український проповідник Іоаникій Галятовський: "Сенс лѣтеральный, ест ясный, бо як написано Письмо, так и разумѣем. Сенс бо моральный, аллегоричный и анагогичный ест закрытым, бо иначе Письмо Святое написано, иначе треба его разумѣти и тлумачиты" [*Цит. по* Ушкалов, 20]. "Аллигорія, – писав Дмитро Туптало, – [...] ест же образ толкованія, знаменующ в Писаніи Святом, кромѣ писменнаго разума, нѣчто ино, приличное вѣрѣ или Церкви воюющей на земли [...] Анагоги – [...] может славянски рещися "вышній разум". Ест же образ толкованія, знаменующ в Писаніи Святом, кромѣ писменнаго разума, ино нѣчто, приличное жизни вѣчной, ея же чаем, или Церкви в вышних торжествующей [...]" [*Цит. по* Ушкалов, 21].

Пристрасть до алегоризму, тяжіння до інакомовлення й ускладненості сприяли параболічному прочитанню Біблії українськими герменевтами епохи Бароко. Своєю залюбленістю в символічне потрактування Святого Письма вони подекуди навіть перевершували екзегетів олександрійської школи. Якщо Ориген говорив про істинність Декалогу "без усякого вищого потрактування", згадуючи зокрема заповіді "не вбивай, не чини перелюбу, не кради, не свідчи неправдиво" [Ориген, 344], то Іоаникій Галятовський у книжці "Грѣхи розмаїті" (168 р.) без вагань тлумачив Божі накази "не май інших богів", "не вбивай", "не чини перелюбу" в алегоричному ключі (Галятовський, с. 44–45).

Як останній діяч українського літературного Бароко Сковорода вивершив пошуки наших екзегетів, утвердивши концепцію всеохопного алегоризму Святого Письма. Філософ повністю відкинув буквальне прочитання Біблії, її так званий історичний сенс: "Біблія ест лож, и буйство божіе не в том, чтоб лжи нас научала, но только во лжѣ напечатлѣла слѣды и стези, ползущій

ум возводящія к превыспреннѣй истинѣ [...]" (Сковорода, т. II, с. 9). Сковорода вважав Біблію наскрізно символічною книгою: "Біблія ест символичный мыр" (Сковорода, т. I, с. 137), "во фігуральном біблїчном сем мырѣ всякое дыханіе и вся тварь собрана для составляющих систему его фигур" [Сковорода, т. I, с. 146], "Помни, что фігуральный мыр сей есть-то из гаданій сплетенна, а запечатлѣнна тайнами книга" (Сковорода, т. I, с. 147).

У цьому принциповому пункті рецепція Г. Сковороди близька до поглядів богословів олександрійської школи: всупереч канонїчній екзегезі наш богослов трактував буквальне розуміння Біблії не як варіант тлумачення, а як помилкове й навіть згубне прочитання: "двойный вкус в библии: добрый и лукавый, спасительный и погибельный, ложный и истинный, мудрый и безумный..." (Сковорода, т. I, с. 302).

Загалом відкидання "літери" Святого Письма при алегоричному тлумаченні, як зазначає Д. Чижевський, було неунікним "хоч би вже тому, що через "зняття", негацію, відкидання зовнішньої форми, "лушпиння" можна дістати доступ до внутрішнього сенсу" [Чижевський, с. 124]. Мертве зовнішнє слово таким чином ставало провідником до істинного внутрішнього слова, перше слід було відкинути як шкарлупу і віднайти зерня, бо ж "в сих враках, как в шелухѣ, закрылось сѣмя истины" (Сковорода, т. II, с. 10).

Сковорода категоричний і різкий у обстоюванні таємного прочитання Біблії, щоправда, певні "поступки" канонїчній екзегезі за нього зробив Михайло Ковалинський, який свідчив, буцімто філософ повністю не відкидав історичний сенс Святого Письма. Насправді ж Сковорода наполягав, і то – неодноразово, на тому, що Біблію слід тлумачити виключно духовно. Як апологет символічного прочитання Святого Письма Сковорода добирає найрізкіші вирази й найдошкульніші слова, аби описати шкоду, яку завдає читачу буквальне тлумачення: "Сей седмглавный дракон (біблія) вод горких хлябы изблевая, весь свой шар земной покрыл суевѣрием" (Сковорода, т. II, с. 7). Здається, Сковорода хоче зачепити за живе й навіть образити читача, який розуміє Біблію буквально: "суевѣр бражничают и козлогласует нелѣпую, объявляя неприятелями и еретиками всѣх несогласных ему. Лучше не читать

и не слышать, нежели читать без очей, а без ушей слышать и поучатися тщетным" (Сковорода, т. II, с. 8).

Для Сковороди духовно прочитувати Біблію означало "противоборствовать суевѣрію" (Сковорода, т. II, с. 7). Крім того твердість і безапеляційність в обстоюванні символічного тлумачення була пов'язана з тим, що герменевтика Сковороди випливала із засадничого для його філософії вчення про дві "натури": "во всем есть два вещества: божіе и вещественное" (Сковорода, т. II, с. 138), "из двух естеств дві мысли и два сердца: тлінное и нетлінное, чистое и нечистое, мертвое и живое!.." (Сковорода, т. II, с. 139). Відповідно до цієї онтологічної концепції кожна річ і явище набували антитетичного витлумачення: Сковорода в усьому суцюзому бачив розподіл на "небесне" і "земне", "духовне" й "плотське". На думку філософа, "плотським" як тимчасовим і оманливим слід рішуче нехтувати, а свій зір, прагнення і зусилля спрямовувати на вічне й незмінне "небесне". Відповідно до антитетичного мислення Сковороди, що його виявив і проаналізував Д. Чижевський у монографії "Філософія Г. Сковороди", Біблія також є двоїстою: "Тепер уже не обинуюся скажу, что біблія есть и бог и змій" (Сковорода, т. II, 147); якщо її сприймати дослівно вона стає ошуканкою, збиває спантелику, зводить на манівці, якщо ж читати її духовно – відкриває великі скарби й глибокі істини.

Антитетичне мислення схилило Сковороду до того, що навіть у суто духовних явищах філософ убачав приховану антитезу, що, певна річ, розходилося з християнським віровченням, і ще за життя мислителя породило звинувачення його в маніхействі. Сковорода вважав, що Христос є "плитяний" (тобто плотський) і є істинний, евхаристія – є матеріальна і є духовна, так само він трактував хрещення, події Христового Преображення та Воскресіння тощо.

Мислитель засуджував і висміював прагнення пізнати історичного Христа: "Так и нынѣшняя подлость христіанская и таким точно оком смотрит на своего вожда Христа! Гдѣ он родился? От коих родителей? Сколько жил на свѣтѣ? Как давно? Двѣ ли уже тысячи лѣт или не будет? О христіанине! Окрещен ты по плоти, да не омыт еси по смыслу. Зачем ты вперил

любопытство в етакій пліотки? Для чего вышше не поднимаешься? Здѣсь думаеш и заснуть?" (Сковорода, т. II, с. 162). Замість цього Сковорода закликав віднайти в Христі істинну, небесну людину. Цікаво, що такий підхід є актуальним для сучасних релігієзнавчих та міфологічних студій. Видатний культуролог Джазеф Кемпбелл у книжці "Тисячоликий герой" (1949 р.), підкреслював, що "нас цікавить не історична достовірність, а символізм" [Кемпбелл, с. 213]. Ця думка суголосна міркуванням Сковороди. Коли наш мислитель писав, що "Многіе ищут его [Христа – О. Т.] во единоначальствах кесаря Августа, во временах Тиверіевых, во владѣніях Пилатовых и протчая. Но всіо-то ищут. Гдѣ? Здѣ! В мырѣ сем! Между мертвыми... Пожалуй, поищи поискунѣе. «Нѣсть здѣ!» Многіи волочатся по Іерусалимах, по Іорданах, по Вифлеемах, по горах Кармилских, по Фаворах, по холмах Сінайских и Афонских; нюхают между Эвфратами и Тіграми рѣками. Тут-то он, конечно, думают: «Вот-вот! Здѣ Христос! Здѣ! Вот он!» Кричат и другим: «Здѣ Христос!» «Знаю, – кричит ангел, – Іисуса распятого ищите». «Нѣсть здѣ! Нѣсть!»" (Сковорода, т. II, с. 166), то Кемпбелл нібито підбивав підсумки таких міркувань: "Національна і станова приналежність постаті, що символізує іманентний і трансцендентний Космос, має лише історичну, а не семантичну вагу, так само як стаття [...]" [Кемпбелл, с. 217], також: "Символи є лише *засобом* передачі знання, тож не слід їх плутати з їхнім наповненням, *смыслом* того, чого вони стосуються" [Кемпбелл, с. 217]. Сучасна дослідниця-біблеїстка Анн-Марі Пельт'є також вказувала на суперечливість історичного сприйняття Біблії: "структура біблійної оповіді говорить про її велич, підносить життя і час людини. Та є в ній небезпеки й пастки, позаяк вона безнастанно залучає біблійного Бога в перипетії людської історії, плямує Його участю в сумнівних подіях і водночас проголошує трансцендентним і святим" [Пельт'є, с. 21].

Не історичними подіями поставали в уяві Сковороди Христове Преображення і Воскресіння; на його думку, вони знаменували духовне переродження людини, або ж її друге, вище народження. Такі міркування виглядають навдивовижу

сучасними: скажімо, Дж. Кемпбелл розкривав символічне значення Преображення такою місткою фразою: "Плоть розчинилася перед їхніми [апостольськими – О.Т.] очима, відкривши Слово" [Кемпбелл, с. 213].

Якщо спробувати вхопити основну думку сквородинських розважань у царині герменевтики, то це буде міркування про те, що духовне прочитання Біблії спрямовує нас до самопізнання – відкриття в собі внутрішньої, істинної, нової людини, яка і є Богом. Відтак у розмислах Сквороди герменевтика – самопізнання – обоження є ланками одного ланцюга, що скеровує людину до вищої мети її існування: "простесенько вас доведут к славному истинному челоуѣку" (Скворода, т. II, с. 165).

Як оригінальний і сміливий мислитель Григорій Скворода мав самобутній погляд на пояснення біблійних текстів. Його інтерпретація Святого Письма спиралася на інтелектуальні розробки богословів олександрійської школи, однак виходила за межі традиційної методи тлумачення. Скворода вважав буквальне розуміння Біблії не варіантом прочитання (як того вимагала канонічна екзегеза), а хибним прочитанням. Український філософ висміював і критикував буквальне сприйняття Святого Письма, додаючи до цього чимало сарказму й гостроти.

Українській бароковій герменевтиці був властивий посилений інтерес до алегоричного прочитання Біблії. З притаманною Бароко любов'ю до виходу поза межі українські герменевти знаходили алегоричний сенс навіть у моральних настановах та історичних наративах. Тож герменевтичні студії Сквороди були органічними й закономірними на тлі українського Бароко. Однак категоричне неприйняття Сквородою буквального сенсу Біблії навіть на тлі барокового богомислення було радикальним і відважним підходом, ґрунтованим на вченні про дві природи усього сущого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жизнь Григория Сквороды // Скворода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. Т. II. – К.: Наукова думка, 1973. – 576 с.
2. Кемпбелл Дж. Тысячеликий герой. – Львів: Terra Incognita. 2020. – 416 с.
3. Пельтье А.-М. Библиейские чтения: У истоков европейской культуры. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА. 2014. – 456 с.

4. Ушкалов Л. В., Марченко О. М. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа. 1993. – 152 с.
5. Ушкалов Л. Світ українського барокко. – Харків: Око. 1994. – 112 с.
6. Чижевський Д. Філософія Григорія Сковороди. – Харків: Акта. 2003. – 432 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Галятовський Й. Гріхи розмаїті // Повернення до Божого храму. – К.: Грамота. 2004. – 136 с.
2. Ориген. О началах. – С.Пб.: АМФОРА. 2000. – 384 с.
3. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. – К.: Наукова думка. 1973. – 576 с.

REFERENCES

1. Zhyzn Hryhoriia Skovorody // Skovoroda H. Povne zibrannia tvoriv: U 2 t. T. II. K.: Naukova dumka. 1973. 576 s.
2. Kempbell Dzh. Tysiacholykyi heroii. Lviv: Terra Incognita. 2020. 416 s.
3. Pelte A.-M. Bybleiskye chtenyia: U ystokov evropeiskoi kultury. K.: DUKH I LITERA. 2014. 456 s.
4. Ushkalov L. V., Marchenko O. M. Narysy z filosofii Hryhoriia Skovorody. Kharkiv: Osnova. 1993. 152 s.
5. Ushkalov L. Svit ukrainskoho barokko. Kharkiv: Oko. 1994. 112 s.
6. Chyzhevskiy D. Filosofii Hryhoriia Skovorody. Kharkiv: Akta. 2003. 432 s.

REFERENCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Haliatovskiy Y. Hrikyh rozmaity // Povnennia do Bozhoho khramu. K.: Hramota. 2004. 136 s.
2. Oryhen O nachalakh. S.Pb.: AMFORA. 2000. 384 s.
3. Skovoroda H. Povne zibrannia tvoriv: U 2 t. K.: Naukova dumka. 1973. 576 s.

Стаття надійшла до редколегії 08.12.22

О. Р. Tkachenko, PhD, Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

HRYHORII SKOVORODA AS A BIBLICAL HERMENEUT

Of all the creative hypostases of the outstanding Ukrainian philosopher – exactly the hypostasis of Skovoroda as the hermeneut is the most difficult one for understanding and ambiguous for evaluation. There is an attempt in the article to analyze the train of thoughts of Hrygorii Skovoroda in the direction of biblical hermeneutics, to describe the peculiarities of the methods of interpretation, to characterize the exegesis of biblical texts of Skovoroda. Skovoroda's hermeneutics is considered in the article in broad and narrow contexts – in comparison with the principles of the biblical exegesis rooted in the patristic literature, and against the background of the Ukrainian biblical hermeneutics of the Baroque era. The impact

on Skovoroda's hermeneutic views of the interpreters of the Alexandrian school – Philo, Clement and Origen – is analyzed. The special attention is paid to the impact of Origen's ideas on the hermeneutic avocations of the Ukrainian philosopher. The biblical hermeneuts of the Alexandrian school developed the doctrine of three senses of the Holy Scripture, leaning toward an allegorical interpretation of the biblical texts. The thought of Hryhorii Skovoroda has a movement in the same direction. As well as Origen, Skovoroda considers the literal understanding of the Bible not a reading variant (as required by canonical exegesis), but a false reading. Following Origen, Skovoroda ridicules and criticizes the literal perception of the Holy Scripture, adding to it a lot of sarcasm and sharp expressions. Allegorical reading of the Bible was characteristic for the Ukrainian hermeneutics of the Baroque era. With the inherent to Baroque love for transcendence, the Ukrainian hermeneuts found allegorical sense even in moral lessons and historical narratives. That is why Skovoroda's hermeneutic studios were organic and logical against the background of the Ukrainian Baroque. However, Skovoroda's categorical rejection of the literal sense of the Bible is a radical, unique and courageous approach based on the doctrine of the two natures of all things.

Keywords: *Skovoroda, the Bible, hermeneutics, exegesis, literal sense, allegorical sense, canonical interpretation, Baroque.*